

Învățămîntul românesc din județul Bistrița-Năsăud la mijlocul secolului al XVIII-lea

POMPEI BOCA

Despre școlile din județul nostru, românești și ale naționalităților conlocuitoare, s-a scris destul de mult pînă în prezent, înfățișîndu-se multiple aspecte, cu un bogat conținut. Prin prezenta informare, voi încerca o scurtă sinteză a materialelor publicate și voi pune în lumină rezultatele dobîndite prin recente cercetări arhivistice, cari toate se referă numai la învățămîntul românesc de pe eritoriul județului dintre anii 1730—1770, ce precedă înființarea școlii normale din Năsăud, în urmă cu două secole, a cărei continuatoare, la bicentenarul sărbătorit acum, este liceul pedagogic de aici.

În vechime, românii de pe aceste meleaguri au continuat să învețe carte folosindu-se de formele tradiționale de învățămînt elementar de pe lîngă mănăstirile din județ : Ciceu-Poieni (1475), Rebra (în partea a doua a sec. XV), Zagra, Feldru, Sîngeorz-Băi, Monor, Milaș, Șopteriu și Silivaș, a căror existență este semnalată în secolele XVI—XVII. Asemenea școli au fost frecventate de tinerii din părțile noastre și la Nicula, Vad pe Someș, Strîmba Fizeșului, precum și cele din ținuturile istorice învecinate : Peri, Dragomirești, Moisei, Putna, Humor, Suceava și Neamț.

Mulți tineri români, curajoși și răbdători, au pătruns pe diferite căi în școlile elementare și mai înalte ale naționalităților conlocuitoare, cum erau cele maghiare reformate de la Reteag, Braniștea, Uriu, Beclean, Șintereag, Nușeni, Malin, Chiochiș sau germane evanghelice și catolice, mai ales din Bistrița.

Începînd cu secolul al XVII-lea, odată cu destrămarea feudalismului și accentuarea relațiilor burgheze, știința de carte înregis-

trează un vădit progres și în acest județ, întrucât școlarizarea, care servea pînă acum mai mult nevoilor confesionale sau administrative, trebuia să răspundă de aici înainte și unor cerințe economice și culturale mereu mai largi, ceea ce aduce cu sine creșterea simțitoare a dascălilor și școlarilor în tot mai numeroase localități. Depășind treptat vechiul cadru mănăstiresc, se trece la organizarea unor forme de învățămînt mai la îndemîna populației românești din târguri și sate. Ca urmare dispoziției sinodului ortodox din 1695, personalul ecleziastic (preoți, diaconi, călugări, dieci) este obligat să se ocupe cu învățătura de carte a tinerilor din localitățile lor, sub oblăduirea bisericii. Astfel, popa Herța din Mocod trimite în 1724, doi tineri pentru școlarizare la Baia în Moldova. La 1733, protopopul Atanasie din Năsăud avea ca dascăl pentru instruirea copiilor pe popa Pahomie. Asemenea școlarizări se făceau în acest timp și în satele Feldru, Sîngeorz-Băi, Rebrușoara, Zagra, Rebra (fiul „studiosus” al popii Vălean), la Monor, Șieut, în satele amintite de pe Cîmpie, precum și în suburbiile Bistriței. Conscripția din 1740 face mențiuni despre 14 diaconi-învățători numai pe Valea Rodnei.

Prin decretul împărațesc din septembrie 1743, limitîndu-se numărul preoților și al diecilor, mulți din cei rămași fără funcție bisericască, pentru a se bucura de unele reduceri de impozite și sarcini feudale, se îndeletniceau cu învățătura de carte a copiilor din sat, cum este menționat în 1746 și „studiosus et cantor”, fiul popii Ioan din Salva.

Spre mijlocul veacului al XVIII-lea, învățămîntul elementar românesc din județ s-a lărgit simțitor sub forma școlilor obștești organizate și întreținute pe sate de familiile dornice să-și instruiască copiii, fapt ce a provocat laicizarea învățăturii de carte. La aceasta a contribuit în bună parte ordinul imperial din aprilie 1746, dat cu gîndul de a proteja unirea bisericască, prin care se dispunea ca feudalii să nu mai cuteze să împiedice pe copiii ibogașilor români de a cerceta școala.

Curînd după aceasta, satele au început să-și angajeze învățători anume pentru instruirea copiilor, pe așa-zii ludimagistri, studioși sau dascăli, care sînt consemnați pe localități cu numele. Astfel, în 1749, ținea școală la Becklean dascălul Ioniță, iar în 1750 sînt amintiți: Habic la Mocod, fiii preoților Petre și Florea la Zagra, Costan la Alunișu, Vasile a popii la Mititei, fiul popii Vasile la Salva, Samoilă călugărul la Feldru, Grigore a popii Maței în Ilva Mică, Atanasie călugărul și Ion a popii în Sîngeorz-Băi, Grigore a popii în Mărișelu, diacul Onu în Sîntioana și Ion Diac în Dumitrița, existența unor asemenea dascăli fiind semnalată și la Năsăud, Maieru și Vermeș, nefiind menționați nominal. În 1752, fiul popii Roș din Sîngeorz-Băi, întors din Moldova instruia copii din districtul săsesc al Bistriței. Tot așa face și Ion al Bardanului în părțile someșene, venit și el din Țara Moldovei.

Conscripția din 1754 privitoare la contribuțiile preoților români din ținutul Bistriței consemnează existența unui număr de 21 ludimagiștri și anume : 20 în satele someșene (Rodna, Maieru, Sîngeorz-Băi, Ilva Mică, Leșu, Feldru, Nepos, Rebra, Rebrîșoara, Năsăud, Salva, Coșbuc, Bichigiu, Telciu, Runcu Salvei, Mititei, Mocod, Zagra, Poieni, Alunișu), doi pe Valea Șieului (Mărișelu, Sintioana) și trei în localitățile săsești cu numeroși locuitori români (Dumitrița, Vermeș și suburbiile Bistriței).

În tabele de dări pe anii fiscali 1755/56—1761/2 întocmite de magistratul Bistriței sînt înregistrați numeroși ludi magistri și anume : diacul Vasile a popii la Rebrîșoara, Ion Bardan împreună cu George Danciu la Feldru, Roman Ureche și Nechita Diacu la Maieru, Dănilă la Sîngeorz-Băi, Gavrilă și Gerasi în satele ce ținneau de Maieru, pe lîngă care mai funcționau în această calitate un șir întreg de cantori, diaconi și preoți și în celelalte sate amintite mai sus. Pe Cîmpie, la Ocnița de lîngă Teaca, prin 1760 dascălul Vasile Bugner ținea cursuri în tinda casei sale transformată în școală. Într-un act din 1762 privitor la satele din Valea Rodnei și românii din localitățile săsești bistrițene, la rubrica „ludimagistri, cantores et campanatores“ figurează 68 persoane dintre care peste 40 exercitau în mod sigur funcția de dascăli.

Din recensămîntul confesional de la 1766 referitor la Valea Rodnei și cîteva sate din districtul Bistrița întocmit din ordinul episcopului Rednic și confirmat de acesta prin semnătură, rezultă că „adevărați și declarați învățători“ se aflau în următoarele localități : Năsăud, Rebrîșoara, Rebra, Nepos, Feldru, Sîngeorz-Băi, Maieru, Rodna, Ilva Mare, Leșu Salva, Coșbuc, Telciu, Runcu Salvei, Mititei, Mocod, Zagra, Monor, Gledin, Șieuț, Ardan, suburb. Bistriței.

Consemnările făcute în protocolul de vizitații canonice întreprinse de episcopul Rednic în mai multe localități din județul nostru între anii 1765—68, atestă existența a numeroase școli și dascăli sătești întreținuți de obștile locale românești. Astfel, la Rodna, se află o școală al cărei învățător era popa Alexa Cozonac care nu mai servea la altar, primea o leafă de 12 fl. pe an. În satul vecin Maieru ținea o școală, învățătorul primind o leafă în bani de 5 florini. Școala din Feldru, de veche tradiție, avea 20 elevi, învățătorul fiind plătit cu doi zloți pe lună. La Rebrîșoara, se menționează existența unei școli fără a se arăta numele dascălului. În Năsăud, locuitorii întrețineau în continuare o veche școală românească care a funcționat mulți ani și după înființarea școlii latino-germane de către regimentul de graniță. Învățătorului i se plătea atunci o leafă de 4 fl. pe lună. În Zagra, era o școală a cărei dascăl primea lunar 3 fl. Școala din Beclean se întreținea de sătenii români, învățătorul primind de fiecare copil leafă 3 mariași și o mierță de grîu. La Ragla, este menționat dascălul Simeon, iar la Urmeniș învățătorul Stan Diacu. Școala din Silvașu de Cîmpie funcționa la măsărire, unde se găsea dascălul Banu.

După revolta grănicerilor din 1763, numeroase familii de țărani, meșteșugari și cărturari din satele nășudene au luat calea pribegiei. Împreună cu aceștia emigrează prin anul 1767 și trei învățători: Grigore Crețul împreună cu Maței a popii Niculai Boca din Ilva Mare și Iacob Stîrciu din Maieru. Primul se așează la Bălăceana, iar ceilalți doi la Botoșana unde își continuă activitatea de dascăli exercitată înainte în satele de unde au plecat.

Permanența școalelor și continuitatea învățămîntului românesc din această perioadă, rezultă mai puternic și convingător din înfățișarea succesivă a atestărilor amintite pe fiecare localitate în parte, care se prezintă după cum urmează:

— În Nășăud, la mijlocul sec. XVII era dascăl popa Partenie, în 1733 instruia tineretul popa Pahomie, la 1740 era un diacon-învățător, în 1750 și 1754 se găsea un ludimagistru, între 1755—1767 funcționa ca învățător popa Matei, un dascăl activînd și după înființarea școlii latino-germane de către regimentul de graniță.

— La Feldru, de unde a plecat în Moldova vestitul Toader Diacul, (1635), continua să funcționeze vechea școală mănăstirească, care în 1733 și 1740 avea diaconi-învățători. La 1750, 1752 și 1754 erau ludimagistri călugării Samoilă și Ion al Bardanului, între 1756—1759 Ion Bardan și George Danciul tot ludimagistri, care mai departe pînă în 1764 poartă denumirea de învățători-diaconi. În 1766 găsim aici adevărați și declarați învățători, iar la 1767 școala avea 20 elevi, fiind întreținută de sat, învățătorului plătindu-i-se 2 zloți lunar.

— În Sîngeorz-Băi, școala se ținea într-o chilie la mănăstire, în 1733 și 1740 avînd dascăli călugări și diaconi. La 1750, erau doi ludimagistri. Atanasie călugărul și Ion a popii, iar în 1752 Vasile a popii Roș întors din Moldova, care funcționa și în 1754. Începînd cu 1761 îl găsim pe ludimagistrul Dănilă, declarat învățător și în 1766.

— La Maieru, în 1740 era un diacon-învățător, în 1750 și 1754 găsim un ludimagistru. Între 1758—1760 funcționau doi ludimagistri, Roman Ureche și Nechita Diacu, cari în 1761/62 devin diaconi-învățători, fiind menționat acum și George a popii Grigore, apoi dascălii Gavril și Gherasim. În 1766, erau mai mulți declarați învățători, cari în 1767 primeau leafă lunară cinci florini. Din rîndul acestora a plecat Iacob Stîrciu în Moldova continuîndu-și dascălia.

— In Rodna, vechi centru minier, școala românească avea în 1740 un diacon-învățător, în 1750 și 1754 ludimagistru. Începînd cu 1755, de dascălie se ocupă popa Alexa Cozonac care funcționa și în 1766 ca declarat învățător, primit în 1767 un salariu de 12 florini de la săteni.

— La Rebrîșoara în 1733 și 1740 găsim un învățător-diacon, la 1750 și 1754 funcționau doi ludimagistri, Vasile a popii și Ion a popii confirmați în 1755/56 și în 1762/63, pentru ca în 1766 și 1767 să devină adevărați și declarați învățători.

— **La Rebra**, școala de la mănăstire avea dascăl pe fiul studios al popii Văleanu, iar în 1740 găsim aici un diacon-învățător. La 1750 și 1754 era un ludimagistru, care în 1766 e denumit adevărat învățător.

— **În Salva**, găsim în 1733 și 1740 un diacon-învățător, iar la 1746 se amintește de studiosul cantor fiul popii Ioan. În 1750 și 1754 e consemnat ca ludimagistru fiul popii Vasile, care desigur funcționa ca declarat învățător și în 1766.

— **La Zagrea**, cu o veche școală mănăstirească, în 1733 și 1740 era un diacon-învățător, iar în 1750 și 1754 găsim doi ludimagistri, fii ai preoților Petre și Florea, cari funcționau ca adevărați dascăli și în 1766, cărora li se plătea la 1767 o leafă de trei fl. pe lună.

— **În Mocod**, la 1733 și 1740 era un diacon-învățător, desigur dintre tinerii trimiși la Baia în 1724, care în 1750 și 1754 poartă numele de ludimagistru Habic, declarat învățător fiind aici și în 1766.

— **La Telciu**, găsim în 1733 și 1740 un diacon-învățător, iar la 1750 și 1754 un ludimagistru, desigur adevăratul dascăl din 1766.

— **La Ilva Mică**. în 1750 și 1754 funcționa ludimagistru Grigore a popii Maștei, care în 1766 era acel adevărat dascăl.

— **În Leșu**, la 1740 se afla un diacon-învățător, în 1750 și 1754 un ludimagistru, existent și în 1766 ca declarat învățător.

— **La Nepos**, în 1750 și 1754 ludimagistru era un diacon, care în 1766 este pomenit ca adevărat și declarat învățător.

— **La Bichigiu, Coșbuc și Mititei**, se aflau ludimagistri în 1754, iar la 1766 se găseau învățători declarați.

— **În Alunișu** la 1750 și 1754 era ludimagistru diaconul Costan, care în 1755 devine preot, învățînd și în continuare tineretul carte.

— **la Beclean**, în 1749 ținea școală dascălul Ioniță, învățătorului de aici plătindu-i-se, prin 1768, de săteni leafa în bani și cereale.

— **În suburbiile orașului Bistrița**, unde locuiau în această vreme peste 180 familii de români existența ludimagistrului este consemnată în 1754 și 1762, iar la 1766 funcționa un declarat învățător. Mulți copii frecventau școlile elementare germane. Între 1757 și 1770 la gimnaziul latino-catolic de aici au învățat 17 tineri români numai din Bistrița.

— **La Mărișelu**, în 1733 funcționa învățătorul Arsinte, care în 1740 e numit diacon-învățător. La 1750 și 1754 era ludimagistru Grigore a popii, menționat în 1762 și 1766 între adevărații dascăli.

— **În Dumitrița, Sîntioana și Vermeș**, sînt consemnați ludimagistri în 1750 și 1754, precum și în tabelul de la 1762.

— **La Șieut și Ardan**, se aflau în 1766 acei declarați învățători.

— **În Ragla**, activa în 1767 dascălul Simeon, unde veneau și copiii din Budac.

— **La Monor**, era o veche și vestită școală mănăstirească. În funcțiune la începutul sec. XVIII, pe care o cercetau mulți tineri din împrejurime. Ea devine obștească cu ludimagistru în 1762 și cu dascăl declarat în 1766, acest din urmă funcționând și la Gledin.

— **La Ocnița**, dascălul Gavril Bugner ținea la 1760 școală în tinda casei.

— **În Milașul Mare**, la școala de la mănăstire, învăța copiii în 1765 dascălul Ștefan, iar la cea din **Silivaș** era învățător Banu.

— **Pe Valea Bîrgăului**, unul din preoții sau diaconii de la Joseni, Suseni și Prund învățau copii carte.

— **La Ilva Mare**, cei doi adevărați și declarați învățători din 1766, Maței a popii și Grigore Crețul, emigrează anul următor în Moldova, odată cu alte 40 familii bejenite din acest sat.

Din materialul prezentat în această succintă expunere sprijinită pe o mulțime de surse documentare, se desprind câteva constatări esențiale, care pun în lumină situația învățămîntului românesc din județ privind perioada de mijloc a sec. XVIII, și anume :

— Între anii 1740—1750, s-a făcut trecerea de la tradiționala școală mănăstirească, a călugărilor și diecilor ambulante, la o formă laică de învățămînt prin organizarea treptată a școlilor obștești de către populația satelor sub oblăduirea forurilor confesionale, singura posibilitate de afirmare pe teren cultural în acea vreme. De la câteva mănăstiri resfirate, învățătura de carte trece și se propagă în rîndul maselor populare, care înjghebează școli în tot mai numeroase localități, unde aceasta este posibil și îngăduit, spre a le avea la îndemîna pentru instruirea tineretului.

— Personalul didactic, înainte vreme format numai din persoane ecleziastice, se transformă și completează succesiv cu dascăli și învățători „adevărați și declarați“, cu deosebire din rîndul cărturarilor laici, din localitate sau împrejurime.

— Organizarea școlilor intră de acum în preocuparea și grija obștiilor satești locale, care depun eforturi materiale susținute pentru susținerea acestora, locașurile de învățămînt fiind casele dascălilor, ale unor părinți sau parohiale, fără a se abandona, după caz, chiliile de la mănăstiri.

— Învățătorii aveau gospodăria agricolă proprii din care își asigurau existența lor și traiul familiei, dascălia fiind mai mult pentru ei o ocupație culturală patriotică, căci înlesnirile fiscale ce se acordau, împreună cu retribuțiile pe care le primeau de la obștea ce o depuneau, chiar dacă învățămîntul se făcea în anumite perioade de timp sau alternativ.

— Existența în județ a învățămîntului românesc din această perioadă este atestată și se sprijină aproape exclusiv pe actele și înregistrările făcute de oficialitățile austriace ale vremii, care erau foarte exigente cînd trebuiau să recunoască pentru români ocupația și funcția de învățător, pe baza căreia se acordau unele înlesniri fiscale în dauna statului.

— Românii din județul nostru aveau un învățământ elementar organizat, într-o perioadă când statul medieval austriac nu întreprinsese nimic pentru culturalizarea maselor populare din imperiu.

— La înființarea regimentelor de graniță (1762—64), în mai toate localitățile militarizate se aflau școli obștești cu adevărați și declarați învățători, astfel că școlile grănicerești, înființate de prin anul 1766, s-au suprapus peste un învățământ organizat cu 2—3 decenii înainte, continuator al celui tradițional.

— Multe școli obștești de pe teritoriul județului au procedat „Școala de obște“ înființată în 1754 la Blaj pe temeiul unei concesiuni deosebite obținută cu insistență de la Curtea vieneză.

La bicentenarul sărbătorit azi, ne putem mândri pe drept cuvânt cu învățământul realizat de înaintașii noștri.

Să le fim vrednici urmași !